

Robert Rogal, Maciej Filip

konserwatorzy dzieł sztuki

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Akademia Sztuk Pięknych w Krakowie

ZAŁOŻENIA I PROBLEMY REALIZACJI PROJEKTU OCHRONY ZABYTKÓW STAREGO KAIRU

1. Historyczny Kair widoczny ze wzgórza Cytadeli. Fot. R. Rogal.

1. Historical Cairo seen from Citadel Hill. Photo: R. Rogal.

Współczesny Kair, stolica Egiptu, jest największą metropolią kontynentu afrykańskiego i centrum intelektualnym świata arabskiego, potężnym ośrodkiem islamu i sztuki islamskiej. Zamieszkuje go ok. 16 mln mieszkańców. Wysoki przyrost naturalny oraz napływ ludności ze wsi powiększają tę liczbę co roku o dziesiątki tysięcy, co znacząco wpływa na gęstość zaludnienia, zwłaszcza w ubogich dzielnicach, na charakter miasta, a także na stan zachowania zabytków.

Miasto, znane jako Al-Kahira, założone zostało w X w. w miejscu, gdzie dolina Nilu przechodzi w Deltę, dogodnym pod względem geograficznym, politycznym i handlowym. Powstało na terenie zajmowanym niegdyś przez starsze osiedla. Za najważniejszego poprzednika Kairu w regionie uznać można Memfis, siedzibę faraonów na zachodnim brzegu Nilu, założoną ok. 3000 r. p.n.e. Początki osadnictwa na terenie współczesnego miasta sięgają V tysiąclecia p.n.e., co potwierdzają wykopaliska archeologiczne.

Dzieje starego Kairu

Zanim powstał Kair, na wschodnim brzegu Nilu istniała osada, a następnie twierdza zwana Babilonem. Od 30 r. p.n.e. była to siedziba jednego z trzech legionów rzymskich stacjonujących w Egipcie, później regimencie bizantyńskiego. Na terenie rozbudowującej się twierdzy chrześcijanie postawili kilka zachowanych do dziś kościołów. W 641 r. po zajęciu fortecy, a następnie Aleksandrii, przez arabskiego dowódcę Amr Ibn el-Asa, Egipt stał się prowincją arabską. Wojska rozbiły w pobliżu Babilonu obóz, z którego wyrosło pierwsze arabskie miasto nad Nilem – Al-Fustat. Do dziś obok ruin twierdzy z czasów Trajana, kościołów koptyjskich i starej synagogi stoi meczet postawiony przez arabskiego dowódcę.

Prowincją przez dziesięciolecia rządili z Bagdadu kalifowie omajjadzcy i abbasydzcy. Około 872 r. Ahmed Ibn Tulun, ówczesny zarządca Egiptu, założył pierwszą niezależną dynastię Tulunidów. Na północ od Fustatu wznosił miasto Al-Qitai. Jednak po 40 latach przywrócone zostały rządy kalifów, miasto zostało zburzone – przetrwał jedynie meczet pozostający pomnikiem architektury tulunidzkiej. W 969 r. Egipt został podbity przez Fatymidów. Ich dowódca Dżafar w 973 r. położył fundamenty pod nowe miasto. Nazwano je Al-Kahira, od arabskiego słowa oznaczającego planetę Mars (Al-Kahir), która wówczas królowała na niebie. W przeciwieństwie do poprzedników Fatymidzi byli szytami i stworzyli najbardziej naturalistyczną sztukę w historii arabskiego Egiptu. Umiejętnie pomnażali swoje bogactwa i wznosili

2. Zdewastowany budynek na terenie Historycznego Kairu. Fot. M. Filip.

2. Devastated building in the area of Historical Cairo. Photo: M. Filip.

3. Mury obronne Kairu z bramami Bab An-Nasr i Bab Al-Futuh. Fot. M. Filip.

3. Defensive walls of Cairo together with the Bab An-Nasr and Bab Al-Futuh gates. Photo: M. Filip.

wspaniale budowle, wśród nich pierwszy w historii uniwersytet – meczet Al-Azhar.

Panowanie kalifatu fatymidzkiego w Kairze zakończyło się bez walki. W 1171 r. na odsiecz zagrożonemu przez krzyżowców Kairovi przybyła z Damaszku armia, na czele której stał młody Kurd Salah ad-Din, który po uratowaniu kraju założył nową dynastię Ajjubidów. Za czasów Salah ad-Dina Kair stał się twierdzą, wzmocniono obwarowania miejskie, a na wzgórzu wzniesiono cytadelę. W 1250 r. panami Egiptu zostali Mamelucy. Byli to żołnierze-niewolnicy, głównie Turcy z południowej Rosji i mieszkańcy Kaukazu, którzy zbuntowali się przeciw ajjubidzkim panom. W czasie długiego panowania Mameluków powstała większość zachowanych do naszych czasów zabytków islamskiego Kairu, a dekoracyjna, pełna rzeźbiarskich form architektura uchodzi za najdoskonalszą. W 1517 r. osłabieni wewnętrznymi sporami Mamelucy nie mogli już stawić oporu potężnemu imperium osmańskiemu. Turcy po dokonaniu zaboru wykazywali niewielkie zainteresowanie Egiptem, pozostawiając go w izolacji i kryzysie na ok. 300 lat.

Koniec izolacji nastąpił dopiero w 1798 r., kiedy do Egiptu przybył Napoleon Bonaparte z armią

francuską. Francuzi, podobnie jak Brytyjczycy, szukali łatwiejszego dostępu do swoich wschodnich kolonii. Przeciwno Napoleonowi sułtan turecki wysłał armię najemników, w której walczył m.in. regiment albański. Jego dowódca Muhammed Ali, po wycofaniu się Francuzów, wymusił na sułtanie nominację na gubernatora Egiptu. W czasie jego panowania (1805-1848) Egipt uległ całkowitej przemianie. Muhammed Ali przywrócił silne rządy, zmodernizował państwo, stopniowo uniezależnił je od wielkich mocarstw. W tym czasie powstało wiele spektakularnych budowli, powstających pod wpływem europejskim. Panowanie nowej dynastii zakończyła rewolucja w 1952 r.

Arabski poeta pisał niegdyś, że Kair jest niebem na ziemi, dla tych, którzy mają oczy do patrzenia. Dziś dają się zauważyć wyraźnie główne problemy tej metropolii – przeludnienie, motoryzacja, smog, hałas, wszechobecny kurz. Są to czynniki, które przyspieszają niszczenie obiektów, składających się na zróżnicowane w charakterze bogactwo dziedzictwa kulturowego Egiptu. Zabytki, pochodzenia koptyjskiego i islamskiego, którym sprzyjał dogodny klimat, narażone były jednak m.in. na zmiany poziomu wód gruntowych i trzęsienia ziemi. Dziś, dodatkowo

podlegające niszczącym skutkom zanieczyszczonego środowiska, pilnie potrzebują wzmożonej ochrony i zabiegów konserwatorskich¹. Szczególnej troski wymagają zabytki architektury i sztuki arabskiej, dotychczas zaniebdywane. Bo choć kultura Egiptu od dawna przyciągała badaczy europejskich, ta dziedzina jej dorobku pozostawała poza zasięgiem ich aktywnego zainteresowania.

Założenia rządowego projektu rozwoju historycznego miasta

Władze Egiptu są świadome bogactwa kultury i sztuki swojego narodu. Dorobek przeszłości pragną zachować, odpowiednio eksponować i czerpać z tego korzyści. W 1998 r. rządowa organizacja Supreme Council of Antiquities opracowała „Projekt rozwoju

Historycznego Kairu”². Mianem „Historyczny Kair” określono w nim starą dzielnicę w centrum miasta, stanowiącą największe skupisko zabytkowej architektury arabskiej. Jej granice częściowo wyznaczają pozostałości murów miasta wzniesionych w XII w., w okresie panowania Salladyna, pogromcy krzyżowców. Na listę zabytków architektury Kairu wpisano ponad 600 obiektów, spośród których 313 znajduje się na objętym programem obszarze³. Są to meczety, pałace, hotele kupieckie, łaźnie publiczne, domy, szkoły, magazyny, mury i bramy obrotne, położone na terenie liczącym 3,87 km² i zamieszkałym przez ponad 310 tys. mieszkańców⁴. Jest to jedno z najbardziej zaludnionych miejsc na świecie.

Efektem realizacji „Projekt rozwoju Historycznego Kairu” ma być przekształcenie zaniedbanej i przeludnionej dzielnicy w stare miasto na wzór europejski.

4. Kompleks Abu Az-Zahab w czasie prac remontowych. Fot. M. Filip.

4. The Abu Az-Zahab complex in the course of repair. Photo: M. Filip.

5. Ulica obok meczetu Al-Azhar w trakcie prac renowacyjnych. Fot. M. Filip.

5. Street next to the Al-Azhar mosque in the course of renovation. Photo: M. Filip.

Głównymi celami projektu są⁵:

- utworzenie z Historycznego Kairu Strefy Ochrony Dziedzictwa Narodowego,
- opracowanie bazy danych dotyczących jego zabytków,
- powołanie odpowiednich służb i mechanizmów wykonawczych do zadań założonych w projekcie,
- regulacja rozwoju urbanistycznego tego terenu,
- wykonanie badań stref zabytkowych oraz poszczególnych zabytków,
- konserwacja zabytków,
- adaptacja obiektów zabytkowych do nowych celów,
- nakłonienie mieszkańców do czynnego udziału w konserwacji budynków prywatnych,
- podniesienie poziomu świadomości kulturowej mieszkańców,

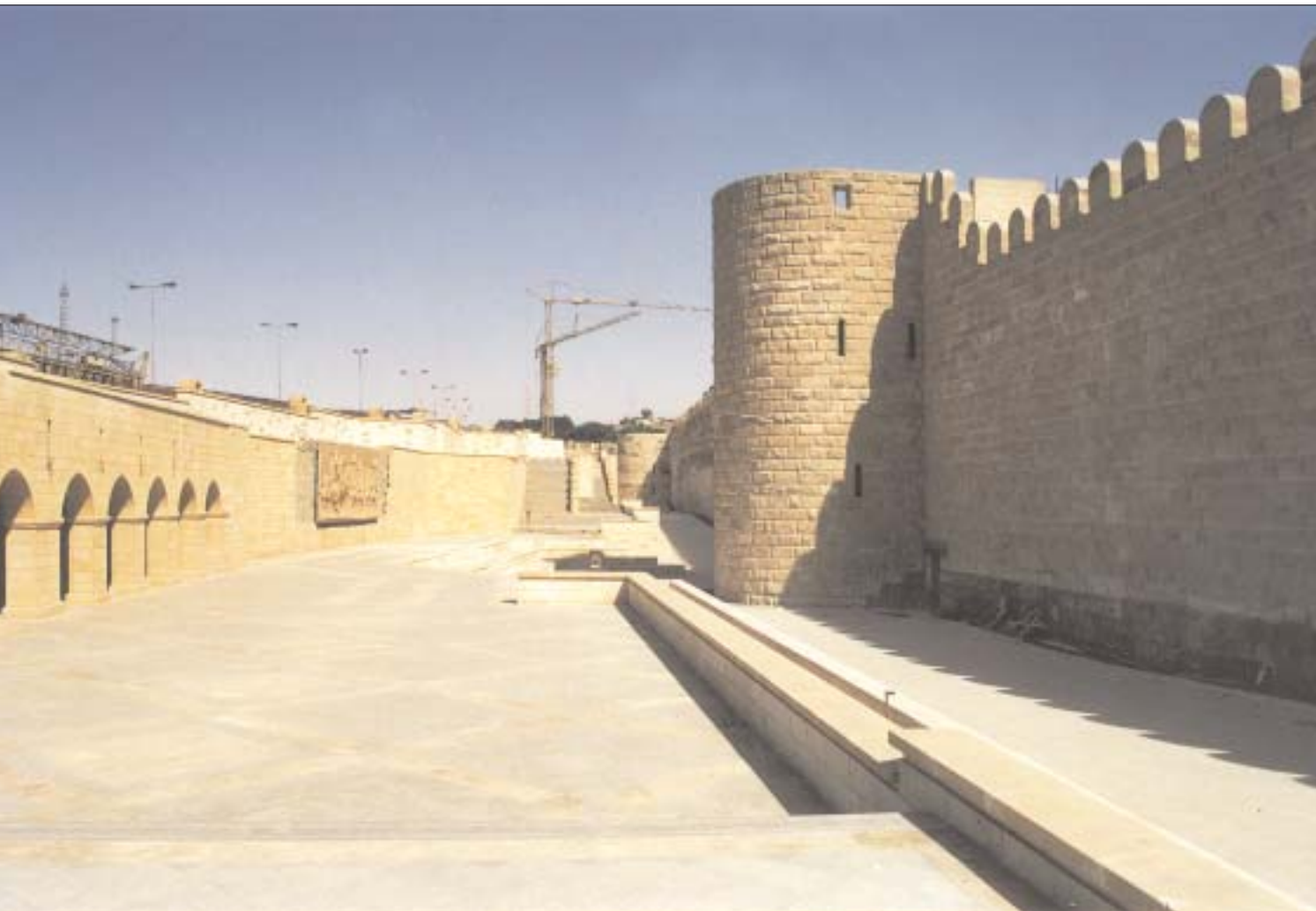
- zainteresowanie opinii publicznej wysiłkami konserwatorskimi.

Nie ulega wątpliwości, że inspiracją dla twórców projektu była europejska myśl konserwatorska. Kadra egipskiego Ministerstwa Kultury właśnie w Europie zdobywała wykształcenie, a uzyskaną wiedzę wykorzystuje teraz do realizacji ważnych zadań w swoim kraju. „Projekt rozwoju Historycznego Kairu” stał się programem rządowym, patronuje mu prezydent Hosni Mubarak wraz z małżonką. Merytorycznie i finansowo program wspierany jest przez UNESCO. Wykonawców zadań programowych wyłoniono w drodze przetargu spośród 52 oferentów. Są nimi: 5 dużych firm o znaczących dokonaniach w zakresie konserwacji zabytków oraz 3 legitymujące się jedynie technicznymi i finansowymi możliwościami zatrudnienia specjalistów krajowych i zagranicznych⁶.

6. Billboard przedstawiający komputerową wizję Abu Az-Zahab po pracach konserwatorskich. Fot. R. Rogal.

6. Billboard depicting a computer generated vision of Abu Az-Zahab after conservation. Photo: R. Rogal.

7. Fragment murów obronnych Historycznego Kairu po pracach renowacyjnych. Fot. R. Rogal.
7. Fragment of the defensive walls of Historical Cairo after renovation. Photo: R. Rogal.

„Projekt rozwoju Historycznego Kairu” jest największym przedsięwzięciem w historii egipskiej konserwacji. Nietrudno przewidzieć, że jego realizacja wiąże się z różnego rodzaju problemami. Na mocy ustawy uznano Historyczny Kair za Strefę Ochrony Dziedzictwa Kulturowego. Stworzona została baza danych, zawierająca informacje o ilości i rodzajach zabytków, stanie ich zachowania, przyczynach zniszczeń i proponowanych postępowaniach konserwatorskich. W oparciu o nią powstał harmonogram prac. Założenia konserwatorskie przybrały formę zamkniętych programów, zatwierdzonych przez Ministerstwo Kultury. Znalazły się w nich, niestety, liczne błędy, ujawniające się na ogół po rozpoczęciu konkretnych robót. Zespoły konserwatorskie zaczęły zatem zgłaszać swoje zastrzeżenia i proponować rozwiązania, często odmienne od przewidywanych. Wprowadzenie zmian wymaga jednak zatwierdzenia przez odpowiednich decydentów, co wiąże się z procesami biurokratycznymi i w efekcie z opóźnieniami w realizacji zadań.

Problemem okazało się także powołanie odpowiednich służb i stworzenie mechanizmów wykonawczych. Egipska konserwacja zabytków stawia dopiero pierwsze kroki. Choć nie brakuje absolwentów

miejskowych szkół konserwatorskich i kursów zagranicznych, to jednak ich doświadczenie jest ciągle niewielkie⁷. Dlatego ważny okazał się udział w przedsięwzięciu specjalistów z dziedziny konserwacji zabytków m.in. z Polski, Francji, Niemiec, Rosji. Wykonują oni swoje zadania jako pracownicy firm egipskich, pod nadzorem miejscowych inspektorów o, na ogół, mniejszym doświadczeniu zawodowym. Finalny efekt prac w dużej mierze zależy od relacji między stronami. Tylko wtedy, gdy inspektorzy doceniają możliwość pogłębienia swej wiedzy przy boku bardziej doświadczonych kolegów i stawiają ją wyżej od własnych ambicji, prace mają szansę przebiegać sprawnie.

Współczesność kontra historia

Regulacja rozwoju urbanistycznego Historycznego Kairu, obszaru – jak już wspominaliśmy – przeludnionego i biednego, okazała się trudniejsza niż przewidywano. Propozycja przeniesienia tutejszych mieszkańców, bytujących często w ruderach nadających się jedynie do rozbiórki, do innych dzielnic oferujących lepsze warunki socjalne, spotkała się z ich silnym oporem. Historyczny Kair z wielkim bazarem Khan

el-Khalili i licznymi zabytkami jest miejscem ożywionego handlu i zasobnym źródłem zarobków ze skoncentrowanego tu ruchu turystycznego. Wysiedlenie oznacza zatem dla dotychczasowych mieszkańców dzielnicy utratę miejsc pracy i środków do życia. Są zatem zdecydowani jej nie opuszczać, co jest dla realizatorów programu niemałym wyzwaniem.

Projekt w swych założeniach zakładał zamknięcie całej dzielnicy dla ruchu kołowego. Tymczasem przez Historyczny Kair przebiega jedna z głównych arterii komunikacyjnych miasta, której zamknięcie spowodowałoby obecnie ogromne zakłócenia ruchu kołowego w centrum Kairu. Jak wybrnąć z tego impasu, nadal zastanawiają się egipskie władze. Wyśłużone samochody emitują do atmosfery ogromne, przekraczające wszelkie dopuszczalne normy, ilości spalin. W efekcie miasto pogrążone jest w smogu, który niszczy ludzkie zdrowie i zabytki. Próba rozwiązania tego problemu jest podjęta niedawno decyzją prezydenta o znacznym zmniejszeniu ceł na sprowadzane z zagranicy nowe samochody. Pojawiły się jednak głosy, że decyzja ta przyczyni się jedynie do zwiększenia już i tak olbrzymiej liczby samochodów poruszających się po ulicach.

Zaniedbania w przeprowadzaniu koniecznych remontów, napraw i porządkowaniu otoczenia spowodowane są zarówno niedostatkiem środków przeznaczanych na ten cel, jak i niskim poziomem potrzeb mieszkańców w tej dziedzinie. Uboga, w swej większości napływowa, ludność nie przywiązuje wagi do higienicznych i estetycznych walorów swego środowiska. Akceptuje warunki, w jakich wyrosła na biednej prowincji. Beduini, których wielu zamieszkuje stary Kair, przyzwyczajeni do koczowniczego trybu życia, nie przywiązują się do miejsc, w których czasowo osiadają. Także ludzie starsi niechętnie zmieniają głęboko zakorzenione zwyczaje. Akcyjność działań mających na celu zmianę wyglądu Historycznego Kairu nie sprzyja kształtowaniu pożądanych postaw. W początkach realizacji projektu z omawianego obszaru wywieziono tysiące ton odpadów zebranych z dachów, podwórek i ulic, ale w dalszym ciągu trudno

znaleźć tu kosze na śmieci. Pojawiły się natomiast billboardy prezentujące wygląd zabytków i ich otoczenia po pracach konserwatorskich. Te komputerowe wyobrażenia przyszłości mają przekonać mieszkańców do zaplanowanych zmian. Trudno liczyć, że spełnią swe zadanie.

Egipska szkoła konserwacji zabytków

Przyjęte na świecie i wpisane do projektu standardy prac konserwatorskich zakładają przeprowadzanie badań obiektów, umożliwiających określenie technologii i techniki ich wykonania oraz ocenę stanu zachowania. Są warunkiem prawidłowego przygotowania programu prac i właściwego ich wykonania. W Kairze, przynajmniej teoretycznie, możliwe jest wykonanie niemal wszystkich wymaganych badań. Największe problemy, podobnie zresztą jak w Polsce, sprawia identyfikacja spoiw i barwników organicznych.

8. Jedno z malowideł na ścianie wschodniej salonu zimowego Domu Sitt Wasilli. Fot. R. Rogal.

8. One of the murals on an eastern wall in the winter salon in the Sitt Wasilli House. Photo: R. Rogal.

Laboratorium SCA, które może poszczycić się nowoczesnym sprzętem, zobowiązane jest do bezpłatnego wykonania analiz próbek dostarczonych przez wykonawców projektu. Wyniki badań są jednak często pozbawione interpretacji, co utrudnia ich odczytanie i uwzględnianie w projektowaniu konserwatorskim. Za kuriozalne uznać można wymagania dotyczące wielkości próbek – bez względu na rodzaj obiektu (np. mur lub obraz sztalugowy) muszą mieć 1 cm³. Trudności sprawia wykonanie przekrojów stratygraficznych ze względu na brak zwykłych mikroskopów, choć laboratorium zostało wyposażone w nowoczesny mikroskop elektronowy. W tej sytuacji zagraniczni specjaliści decydują się niekiedy na wykonanie badań we własnym kraju.

Dokumentacja wszelkich prac prowadzona jest w językach arabskim i angielskim. Niestety, w Egipcie nie wprowadzono obowiązującego schematu dokumentacji, zatem osoby je sporządzające prześcigają się w opracowywaniu coraz efektywniejszych i doskonalszych jej form. Znajduje w nich odzwierciedlenie wysoka jakość sprzętu komputerowego i fotograficznego, jakim dysponują wykonawcy. Wizualna atrakcyjność dokumentacji bierze niekiedy przewagę nad jej jakością, a sprawność informatyczna nad rzetelnością informacji merytorycznych.

9. Skrzynia z transferami malowideł z Domu Sitt Wasilli. Fot. M. Filip.

9. Chest with transfers of murals from the Sitt Wasilli House. Photo: M. Filip.

10. Fragmenty malowideł umieszczone na podłożach pośrednich o konstrukcji przekładkowej. Fot. R. Rogal.

10. Fragment of murals placed on indirect bases. Photo: R. Rogal.

Część opisowa dokumentacji powstaje na podstawie raportów sporządzanych przez kierowników prac, którymi najczęściej są zagraniczni konserwatorzy. Jej całość, na którą składają się opisy, zdjęcia i rysunki, sporządzają pracownicy specjalizujący się w wykonywaniu dokumentacji. Wyjątkowo bogata jest dokumentacja fotograficzna, charakteryzuje ją jednak pewna przypadkowość. Fotografowie bowiem na ogół sami wybierają czas pracy i prezentacje. Zdjęcia w większym stopniu ilustrują ciągłość prac, niż ich najważniejsze etapy. Najbardziej spektakularne działania konserwatorskie dokumentują filmy.

Codziennosc konserwatora – realizatora programu

Przedmiotem prac konserwatorskich są obiekty architektoniczne oraz ruchome dzieła sztuki arabskiej i koptyjskiej wykonane z kamienia, drewna, metalu, szkła, a także malowidła ściennie, sztukaterie, obrazy, grafiki i fotografie. Ich realizacji również towarzyszą różnorodne problemy. Wygranie przetargu przez firmę konserwatorską nie oznacza, że może ona swobodnie planować i realizować prace. Niezbędne jest

– jak już wspominaliśmy – posiadanie zezwoleń wydawanych bezpośrednio przez Ministerstwo Kultury. Okres oczekiwania na ich uzyskanie często jest bardzo długi, co automatycznie skraca czas przewidziany na realizację konkretnych robót. W rezultacie terminy rozpoczęcia i zakończenia prac często są przesuwane. Odbija się to niekorzystnie na ich jakości. Zdarzają się także dodatkowe komplikacje. Zezwolenie może zostać cofnięte, gdy np. inspektorzy stwierdzą, że prace nie ruszyły w ciągu tygodnia od jego wydania. Oznacza to kolejny przestój dla konserwatorów z zagranicy, którzy mają często napięte harmonogramy własnych zobowiązań zawodowych, oraz dla firm egipskich. A jeśli już uda się pogodzić terminy, to mogą pojawić się rozbieżności między programem wstępnym a tym, który chcą realizować wykonawcy. Przyjęte przez twórców projektu założenia miały na celu zapewnienie jak najlepszych warunków jego realizacji, tymczasem – jak wskazuje praktyka – niewolnicze ich przestrzeganie powoduje nierzadko zdecydowane utrudnienia.

Do realizacji prac konserwatorskich niezbędne są materiały i narzędzia oraz zapewnienie odpowiednich warunków pracy, tj. bezpiecznych rusztowań, pracowni oraz zaplecza sanitarnego i magazynowego. Konserwatorzy egipscy są przyzwyczajeni do specyficznych, z punktu widzenia Europejczyka, warunków pracy, ale zatrudnieni tu cudzoziemcy mają

wyższe oczekiwania. Problemem jest dla nich praca na rusztowaniach. Egipcjanie, przyzwyczajeni do niedostatku drewna, czują się bezpiecznie na prymitywnych konstrukcjach, czego nie mogą zaakceptować ich cudzoziemscy koledzy.

Poważniejsze trudności dotyczą technologii, materiałów i narzędzi sprawdzonych w innych dokonaniach konserwatorskich, a często niedostępnych w Egipcie, z których jednak chcą korzystać zagraniczni konserwatorzy w celu osiągnięcia najlepszego efektu prac. Sprowadzanie materiałów konserwatorskich z Europy jest i kosztowne, i czasochłonne. W tej sytuacji egipskie firmy wykonawcze optują za rezygnacją z importu i wykorzystaniem materiałów dostępnych na miejscu. Kompromis nie zawsze bywa najlepszym rozwiązaniem, bowiem zastosowane podczas realizacji projektu metody i materiały tworzą wzorce, które zapewne będą powielane w przyszłości. Dlatego decyzje, czy importować i podnosić koszty realizacji, czy też korzystać z tańszych, choć nie do końca pewnych rozwiązań, wiążą się z poważną odpowiedzialnością. Kłopoty pojawiają się także przy organizacji pracowni, np. do konserwacji malarstwa sztalugowego lub papieru, bowiem miejscowe firmy biorące udział w projekcie nie mają doświadczenia w przygotowaniu takich miejsc pracy. W Kairze nie ma też pracowni tego typu, z których usług można by skorzystać.

11. Pracownia na Cytadeli. Transfery malowideł przygotowane do transportu do Domu Sitt Wasilli. Fot. M. Filip.

11. Workshop in the Citadel. Mural transfers prepared for transport to the Sitt Wasilli House. Photo: M. Filip.

12. Dom Sitt Wasilli. Malowidła na ścianie północnej w trakcie konserwacji *in situ*. Fot. M. Filip.
 12. The Sitt Wasilli House. Murals on the northern wall in the course of *in situ* conservation. Photo: M. Filip.

13. Montaż malowidła przedstawiającego meczet w Mekce na częściowo przemurowanej ścianie wschodniej. Fot. M. Filip.
 13. Assembly of mural depicting the mosque in Mecca on a partially redesigned eastern wall. Photo: M. Filip.

14. Ściana południowa salonu po zamontowaniu transferów, w trakcie uzupełniania ubytków tynku. Fot. M. Filip.

14. Southern wall in the salon after assembling the transfers, in the course of supplementing missing plaster. Photo: M. Filip.

Przykład współpracy

Przykładem pomyślnego rozwiązywania problemów konserwatorskich, z jakimi spotykają się realizatorzy programu, jest konserwacja polichromii ściennej w Domu Sitt Wasilli⁸, w której brali udział m.in. polscy konserwatorzy⁹. Jest to jeden z obiektów, których problematyka konserwatorska wykracza poza możliwości miejscowych wykonawców. Dom ten, stanowiący typową kairską rezydencję mieszczańską, został wzniesiony w 1664 r. przez Abdula Haqqę i Lufti Muhammeda el-Kinani. W jego zimowym salonie gościnnym zachowały się cenne i rzadko spotykane malowidła ścienne wykonane w technice temperowej na zaprawie gipsowo-wapiennej, a przedstawiające architekturę arabską, m.in. meczety w Mekce i Medynie oraz motywy roślinne¹⁰.

Dom Sitt Wasilli przez długi czas nie był użytkowany. Wieloletnie zaniedbania i trzęsienia ziemi doprowadziły m.in. do uszkodzeń ścian, dachu, stropów oraz utraty większości elementów wyposażenia. Kiedy zainteresowano się zabytkowym budynkiem był on już prawie ruiną, a jego wnętrze – wysypiskiem śmieci. Popękane mury groziły katastrofą

budowlaną, a miejsca pęknięć częściowo pokrywały się z lokalizacją malowideł. W 1987 r. zdecydowano o transferze części malowideł. Zdjęte ze ścian umieszczono w drewnianych skrzyniach i zmagazynowano m.in. w Cytadeli. Podczas siedemnastoletniego przechowywania uległy zniekształceniom.

Temat malowideł powrócił dopiero w 2003 r. po włączeniu go do „Projektu rozwoju Historycznego Kairu”. Celem prac było osadzenie malowideł w pierwotnym miejscu i wykonanie konserwacji polichromii pozostałych na ścianach. Dodatkowym zadaniem było wykonanie transferu malowideł przy oknach, które mogły ulec zniszczeniu w czasie demontażu i montażu poddanych konserwacji drewnianych krat.

Opracowanie i osadzenie na ścianach malowideł zdjętych w 1987 r. okazało się poważnym wyzwaniem. Brakowało bowiem dokumentacji sprzed ich transferu, dotyczącej stanu zachowania oddzielonych malowideł, technologii licowania, itp. Natomiast termin wykonania zadania był bardzo krótki. Podjęto prace przy 28 fragmentach malowideł, z których największe miały powierzchnię ok. 2,3 m². Malowidła te wskutek nieprawidłowego przechowywania uległy

deformacji. Miały być osadzone na ścianach, na których po przemurowaniu zmienił się charakter nierówności powierzchni. Zdecydowano osadzić je na półsztywnych podłożach pośrednich o konstrukcji przekładkowej. Zastosowano podłoża, których technologię opracował Zakład Konserwacji Malarstwa i Rzeźby Polichromowanej IZK Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Ok. 25 m² malowideł osadzono na podłożach w ciągu miesiąca. Do tej operacji użyto materiałów sprowadzanych z Polski oraz dostępnych w Egipcie. Do zaproponowanej przez polskich specjalistów technologii początkowo podchodzono sceptycznie, ale uzyskane efekty w pełni zadowolili twórców projektu. Prace w Domu Sitt Wasilli zostały wysoko ocenione przez egipskie Ministerstwo Kultury i wielokrotnie prezentowane. Planowane są kolejne przedsięwzięcia tego typu.

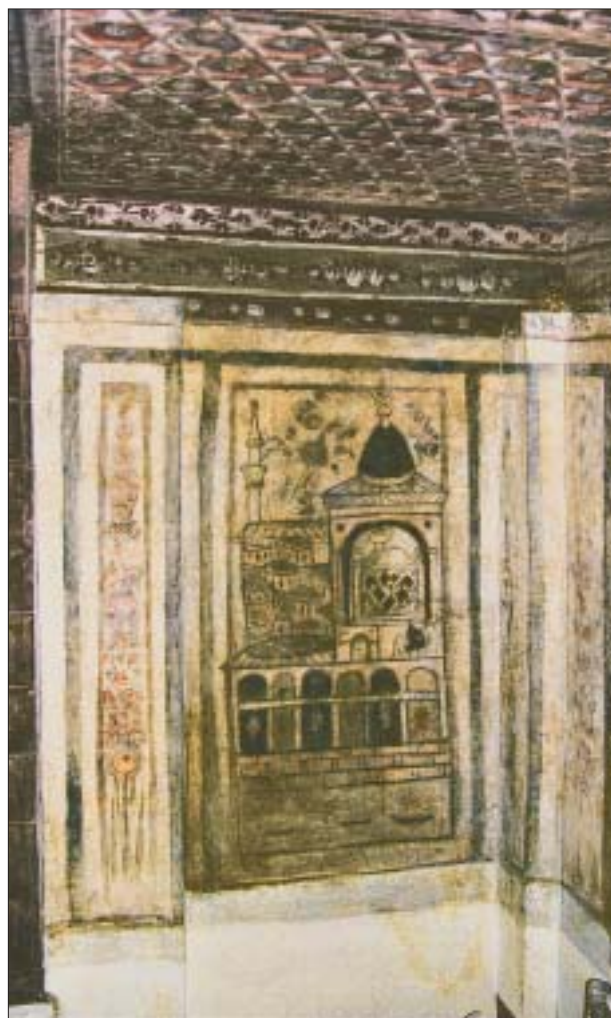
Przedstawiona realizacja dowodzi, że mimo licznych trudności, możliwe jest sprawne przeprowadzenie nawet nietypowych i skomplikowanych prac.

Warunkiem sukcesu są nie tylko odpowiednie metody konserwatorskie, ale także umiejętność stworzenia atmosfery współpracy między uczestnikami poszczególnych przedsięwzięć.

Organizatorzy „Projektu rozwoju Historycznego Kairu” regularnie informują opinię publiczną o przebiegu prac. Sprawozdania składane prezydentowi Hosni Mubarakowi są obszernie prezentowane w mediach, a poszczególne realizacje omawiane na seminariach i sympozjach m.in. w Muzeum Egipskim i Instytucie Goethego. Przedstawione powyżej uwagi dotyczące projektu nie mają na celu jego krytyki, a jedynie zwrócenie uwagi na problemy i sposoby ich rozwiązywania, występujące podczas realizacji tak skomplikowanego przedsięwzięcia o wielkiej skali. Za godny podziwu uważamy także wysiłek wkładany przez twórców i realizatorów projektu w działania mające na celu zachowanie staromiejskiego zespołu zabytkowego wpisanego na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.

15. Fragment polichromii w trakcie oczyszczania. Fot. R. Rogal.
15. Fragment of polychrome in the course of cleaning. Photo: R. Rogal.

16. Fragment polichromii po pracach konserwatorskich. Fot. R. Rogal.
16. Fragment of polychrome after conservation. Photo: R. Rogal.

Dr Robert Rogal jest absolwentem i pracownikiem Instytutu Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu; adiunktem w Zakładzie Konserwacji Malarstwa i Rzeźby Polichromowanej. Jest także członkiem wielu organizacji: Związku Polskich Artystów Plastyków, Stowarzyszenia Dziedzictwo Torunia, Stowarzyszenia Przyjaciół Zakładu Konserwacji Malarstwa i Rzeźby Polichromowanej Toruńskiej Szkoły Konserwacji (wiceprezes), Egyptian-Japanese Mission for the Mastaba Idout, Egyptian-Polish Mission in Tuna el Gabal for Conservation Work. Współpracuje z Unit for Ancient Egyptian Culture and Cultural Properties (org. Kansai University, Osaka), Heritage Egypt i Aswan (egipskie firmy konserwatorskie), Supreme Council of Antiquities. Ma na swoim koncie kilkadziesiąt realizacji konserwatorskich w Polsce, Egipcie, na Litwie, Ukrainie, w Słowacji i Niemczech; 25 publikacji w wydawnictwach polskich i zagranicznych.

Mgr Maciej Filip jest absolwentem Wydziału Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie (1998 r.) oraz podyplomowych studiów w zakresie wyceny nieruchomości w Wyższej Szkole Handlu i Finansów Międzynarodowych w Warszawie; temat pracy dyplomowej: Wycena nieruchomości o charakterze zabytkowym (2000 r.). Jest członkiem zarządu Sekcji Konserwatorów Zabytków Związku Polskich Artystów Plastyków (oddział w Rzeszowie) oraz autorem wielu publikacji. Od 1996 r. prowadzi własną pracownię konserwacji zabytków (malarstwo, rzeźba, architektura). Od 2003 r. współpracuje z egipską firmą Heritage Egypt, w ramach której konsultuje i realizuje prace konserwatorskie na terenie Kairu i Aleksandrii w Egipcie.

Przypisy

1. Za główną przyczynę zmian poziomu wód gruntowych uważa się budowę Tamy Asuańskiej i powstanie Jeziora Nassera. Ostatnie wielkie trzęsienie ziemi w Kairze miało miejsce w 1992 r.
2. Tak brzmi jego nazwa w tłumaczeniu z języka angielskiego.
3. G.A. Gabala, *Historic Cairo*, Cairo 2002, s. 3.
4. Liczba ta jest wartością oficjalną, prawdopodobnie zaniżoną.
5. G.A. Gabala, jw., s. 24.
6. W programie biorą udział egipskie firmy: Aswan, Heritage Egypt, Agha Khan, Hassan Allam Son's, Arab Contractors, Sam Creete.
7. Obecnie w Egipcie kształcenie konserwatorów na poziomie wyższym odbywa się na Uniwersytecie w Kairze, jego filii w Fayum i na Uniwersytecie w El-Minii. Instytut konserwatorski w Luksorze prowadzi 2-letnie studium pomaturalne, a szkoły średnie w Aleksandrii i Nasr City w Kairze kształcą pracowników technicznych.

Sam Uniwersytet w Kairze opuszcza rocznie ok. 250 dyplomowanych konserwatorów.

8. Dom Sitt Wasilli, znajdujące się w nim malowidła oraz prowadzone przy nich prace konserwatorskie zostały szerzej przedstawione w: R. Rogal, M. Filip, *Transfer i konserwacja malowideł ściennych z Domu Sitt Wasilli w Kairze*, (w:) *Toruńskie Studia o Sztuce Orientu. Materiały z konferencji pn. III Spotkania Historyków Sztuki i Konserwatorów Dzieł Sztuki w Toruniu, 17-18 czerwca 2004 r.* (w druku).

9. Prace wykonał polsko-egipski zespół działający w ramach firmy Heritage Egypt. Polską część zespołu stanowili: dr R. Rogal (kier. zesp.), mgr M. Filip i mgr M. Żulichowski.

10. A. Le Zine, *Trois palais d'epoque ottoman an Caire*, Kair 1972, s. 35.

THE PREMISES AND PROBLEMS OF A PROJECT FOR THE PROTECTION OF THE MONUMENTS OF HISTORICAL CAIRO

In 1998 an Egyptian government organisation known as the Supreme Council of Antiquities devised a "Project for the Development of Historical Cairo". The objective of this most extensive programme in the history of Egyptian conservation consists of preserving the Old Town historical complex, included onto the UNESCO World Heritage List. The project envisages pertinent research and documentation as well as the conservation of Arabian and Coptic

monuments, their adaptation for contemporary purposes together with a regulation of town planning development within Historical Cairo. The work is to be carried out by eight Egyptian conservation firms co-working with their more experienced European counterparts. Despite multiple obstacles, it has been possible to perform even such difficult and challenging tasks as the conservation of transfers of murals from the Sitt Wasilli Hous.